

**"IX-XII ASRLARDA MAMLAKATIMIZ HUDUDIDA RO'Y
BERGAN MADANIY UYG'ONISH (RENESSANS). BUYUK
ALLOMALARNING JAHON SIVILIZATSIYASIGA QO'SHGAN
HISSASI"**

*Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi **Bobomurod Tillayev**
Namangan davlat pedagogika instituti
Texnologik ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
O'rmonboyeva Odina Baxtiyor qizi*

Annotatsiya: *Ushbu tezis IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan madaniy uyg'onish va ilm-fan rivojlanishi haqida. Tezisda buyuk allomalar, ularning ilmiy merosi, va ilmiy markazlarning ahamiyati ko'rsatilgan. Shuningdek, ilm-fan va madaniyatning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissassi hamda Renessansning boshlanishiga ta'sirita'riflanadi.*

Kalit so'zlar: *Madaniy uyg'onish, Ilmiy meros, Markaziy Osiyo, Buyuk allomalar, Ilmiy markazlar, Jahon sivilizatsiyasi, Yevropadagi Renessans, Matematika, Astronomiya, Ipak yo'li.*

IX-XII asrlar Markaziy Osiyo, ayniqsa hozirgi O'zbekiston hududi, jahon sivilizatsiyasining rivojlanishida beqiyos o'rin tutgan davr bo'lib, bu yillar Sharq Renessansi deb ataluvchi ulkan ilmiy, madaniy va ma'naviy uyg'onish jarayoni bilan ajralib turadi. Bu davrda ilm-fan, madaniyat, falsafa, adabiyot, san'at, arxitektura va boshqa sohalarda misli ko'rilmagan yuksalishlar yuz bergan. Aynan shu yillarda yashab ijod qilgan buyuk mutafakkirlar, olimlar va adiblar o'zlarining noyob asarlari, ilmiy kashfiyotlari va falsafiy qarashlari orqali nafaqat o'z davrining, balki keyingi asrlarning ilmiy-ma'rifiy taraqqiyotiga chuqur ta'sir ko'rsatganlar. Ushbu madaniy uyg'onish nafaqat islom dunyosi, balki Yevropa Uyg'onish davriga ham mustahkam zamin yaratgan.

Bu davrda yashagan allomalarning aksariyati ilmiy va diniy markazlarga aylangan Buxoro, Samarqand, Xiva, Termiz, Urganch, Marv, Nishopur, Balx kabi shaharlar atrofida faoliyat yuritgan. Ayniqsa Buxoro va Samarqand ilmiy hayotning yuragiga aylangan. Buxoroning Samaniylar davrida mustahkam poytaxtga aylanishi, shahar infratuzilmasining rivojlanishi, kutubxonalar, madrasalar va ilmiy markazlarning faoliyat yuritishi ushbu hududda buyuk shaxslarning yetishib chiqishiga zamin yaratdi.

Buyuk allomalardan biri Imom al-Buxoriy bo'lib, u hadis ilmining eng ulug' namoyandalaridan hisoblanadi. Uning "Al-Jome' as-sahih" asari islom ilmidagi eng ishonchli hadislar to'plami sifatida tan olingan. Bu asar nafaqat diniy jihatdan, balki ijtimoiy, axloqiy, pedagogik jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, musulmon olamida ilmga bo'lgan munosabatni o'zgartirdi. Al-Buxoriy hadislarini to'plashda ilmiy metodlarni qo'llab, sahihlik mezonlarini ishlab chiqqan.

Imom Termiziy ham bu davrning buyuk muhaddisi bo'lib, hadis ilmidagi yondashuvlar bilan mashhurdir. Uning "As-Sunan" nomli asari hadis to'plamlarining eng ishonchli manbalaridan biri hisoblanadi. U hadislarini to'plashda tanqidiy tahlil uslubini joriy etgan, bu esa keyinchalik yevropalik olimlar tomonidan ilmiy metodologiya sifatida baholangan.

IX-X asrlarda yashab ijod qilgan Abu Nasr Forobiy falsafa, mantiq, musiqa, matematika, tibbiyot, tilshunoslik kabi ko'plab fanlarda iz qoldirgan. Uning "Fozil shahar ahlining fikri" asari siyosiy-falsafiy tafakkur taraqqiyotining eng yuksak namunasi hisoblanadi. Forobiy Aristotel va Platon g'oyalarini chuqur o'rganib, ularni islom tafakkuri bilan uyg'unlashtirgan. Yevropa Renessansi mutafakkirlari, xususan, Tomas Akvinskiy va Albert Magnus Forobiy g'oyalaridan ilhomlanganlar.

Ibn Sino Sharq uyg'onish davrining eng porloq siymolaridan biridir. U 980 yilda Afshona qishlog'ida tug'ilgan, yoshligidan Buxoro madrasalarida tahsil olib, tibbiyot, falsafa, astronomiya, matematika, mantiq, kimyo, musiqaga oid asarlar yozgan. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asari o'rta asr Yevropa universitetlarida yetti asrdan ortiq vaqt darslik sifatida o'qitilgan. U yurak, qon aylanishi, asab tizimi, ruhiy kasalliklar haqida chuqur ilmiy izlanishlar olib borgan. Uning tabobat sohasidagi

yondashuvlari zamonaviy tibbiyotning rivojlanishiga asos bo'lgan.

Al-Xorazmiy esa matematika va astronomiya sohasida jahon ilm-faniga ulkan hissa qo'shgan. U tomonidan yaratilgan “Kitob al-jabr val-muqobala” asari algebra fanining asoschisi sifatida e'tirof etiladi. Bugungi kunda “algebra” atamasi aynan uning asaridan kelib chiqqan. U arab raqamlar tizimini mukammallashtirgan, trigonometrik funksiyalarni joriy qilgan, zamonaviy algoritm atamasi esa uning nomi bilan — “algoritm” deb ataladi. Al-Xorazmiyning astronomiyaga doir asarlari G'arb olimlari tomonidan lotin tiliga tarjima qilingan va Kopernik, Kepler, Galileylar ilmiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Beruniy ham bu davrning buyuk allomasidir. U 100 dan ortiq ilmiy asarlar muallifi bo'lib, tabiiyot, geografiya, tarix, farmatsiya, astronomiya, mineralogiya va boshqa ko'plab fanlarga oid izlanishlar olib borgan. Uning “Hindiston” nomli asari madaniyatlararo muloqotda katta o'rin tutgan. Beruniy Yerning aylanishi, yer radiusining hisob-kitobi, yer tortish kuchi va oy, quyosh harakati haqidagi ilmiy qarashlari bilan Kopernikdan ancha ilgari fikr yuritgan. Uning geologiyaga oid g'oyalari zamonaviy yer fanlariga asos bo'ldi.

Zamonasining buyuk allomalaridan yana biri Umar Xayyom bo'lib, u matematika va astronomiya bilan birga adabiyotda ham salmoqli iz qoldirgan. Uning ruboiylari inson hayoti, taqdir, baxt, vaqt, axloq, shaxsiy erkinlik kabi mavzularni qamrab oladi. Shu bilan birga, Xayyom Yevropada tenglama nazariyasi, geometrik isbotlar va kalendar tizimining mukammallashtirilishi sohasida o'z hissasini qo'shgan. U yaratgan “Jaloliy taqvimi” o'z zamonasida eng aniqlardan biri hisoblangan.

Sharq uyg'onish davrining buyuk mutafakkirlaridan yana biri Abu Rayhon Beruniyning zamondoshi bo'lgan Ibn Sino bo'lib, ular orasida ilmiy muloqot va bahslar mavjud bo'lgan. Bu bahslar ilm-fan rivojiga kuchli turtki bergan. Umuman olganda, bu davrda ilm-fan va tafakkur erkinligi muhitining mavjudligi, hukmdorlar va zodagonlar tomonidan allomalarga ko'rsatilgan homiylik siyosati madaniy yuksalishni rag'batlantirgan.

Bu davrning madaniy muhitida til va adabiyot ham yuksak darajada

rivojlandi. Arab va fors tillarida ijod qilgan shoir va yozuvchilar asarlarida ilmiy, diniy, falsafiy va axloqiy g'oyalarni ifodalaganlar. Shu bilan birga, xalq og'zaki ijodi, maqollar, afsonalar, xalq dostonlari orqali milliy ong va madaniyatning saqlanib qolishiga xizmat qilgan.

Markaziy Osiyo hududidagi bu uyg'onish Yevropa Uyg'onish davriga katta ta'sir ko'rsatdi. Al-Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Xorazmiy, Al-Farg'oniy kabi olimlarning asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, o'rta asr Yevropa universitetlarida asosiy darslik sifatida o'qitilgan. Ularning ilmiy yondashuvlari Yevropada ilmiy inqilobning boshlanishiga sabab bo'ldi. G'arb olimlari bu asarlar orqali aniq fanlarni chuqur o'rganishga kirishgan, ayniqsa Aristotel falsafasining yangicha talqini, tibbiyot, matematika va astronomiyada Sharq ilm-fanining yutug'idan foydalanishgan.

Shu bilan birga, bu davrda diniy bag'rikenglik, ilm-fanda fikrlar xilma-xilligi, ilmiy bahs va munozaralarga ochiqlik muhim rol o'ynagan. Ulamolar turli maktab va yo'nalishlarda ishlagan, ammo bir-birining fikrini inkor qilmasdan, fikrlar xilma-xilligini boylik sifatida qabul qilganlar. Bu esa ilmiy rivojlanishga katta imkoniyat yaratgan.

Xulosa qilib aytganda, IX-XII asrlar O'zbekiston hududida yuz bergan madaniy uyg'onish jahon sivilizatsiyasi tarixida misli ko'rilmagan hodisa bo'lib, bu davrda yetishib chiqqan allomalar, ularning ilmiy merosi, insoniyat tafakkurining eng yuksak cho'qqilarini zabt etgan. Ularning asarlari bugungi kunda ham o'z ilmiy qiymatini yo'qotmagan, aksincha, zamonaviy fan taraqqiyotiga ilhom manbai bo'lib qolmoqda. Bu madaniy merosni chuqur o'rganish, uni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish har birimizning muqaddas burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
2. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 48 b.

3. Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/3107036>
5. Inatov M.N., Xolnazarova L.S., Maxammadiyeva S.I. “O'zbekistonning eng yangitarixi” Toshkent, ToshDTU.2021.
6. Jo'rayev.N. “Mustaqil O'zbekiston tarixi”. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2013.
7. Sabirov. A “O'zbekiston tarixi” Toshkent: Akademiya 2013.
8. Abdullayev R., Rajabov Q., Rahimov M. “O'zbekistonning tarixi” -Toshkent: O'zbekiston, 2019.